

dr hab. Lucyna Maria Rotter prof. UPJPII
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego

Recenzja pracy doktorskiej

Anna Maria Kulpa, *Symboliczne znaczenia zabytkowych dewizek a semiotyczne przemiany kultury*, Kraków 2024, ss. 520.

Pani mgr Anna Maria Kulpa przedłożyła do recenzji rozprawę doktorską napisaną na Seminarium doktoranckim pod kierunkiem Pani dr hab. Beaty Bigaj-Zwonek prof. UIK oraz promotora pomocniczego dr Bogumiła Strączka.

Całość została podzielona na pięć rozdziałów. W pierwszym (s. 27–135) Autorka przedstawiła genezę powstania dewizek i kontekst historyczny. Ukazana została historia i pojawienie się dewizek na ziemiach polskich w perspektywie europejskiej ich historii. Przybliżone zostały warsztaty rzemieślnicze i twórcy oraz odbiorcy. Na koniec omówione zostały najważniejsze kolekcje dewizek znajdujące się obecnie głównie w kolekcjach muzealnych.

Rozdział drugi (s. 136–204) poświęciła Autorka na przedstawienie typologii i stylistyki dewizek. Pokazane zostały dewizki jako element kulturowy, charakterystyczny dla określonego czasu i terenu. Przybliżona została terminologia odnosząca się do dewizek, materiały i techniki ich wykonania. Osobny podrozdział poświęcony został typom dewizek, w którym dokonana została klasyfikacja ich na formalne podgrupy.

W kolejnym, trzecim rozdziale (s. 205-296) Autorka zaprezentowała rozwój szerszy kontekst kulturowy. Omówione zostały sposoby noszenia dewizek ich znaczenie w modzie i etykietce. Osobny podrozdział pokazuje dewizki używane w określonych grupach społecznych i zawodowych.

Czwarty rozdział (s. 297 - 409) ukazuje i poddaje analizie symbolikę dekoracji dewizek. Symbolika kolorów, ornamentów np. zoomorficznych lub antropologicznych oraz samej formy poddana została przez autorkę wnikliwej analizie. Dokonany został też podział na symbole charakterystyczne dla określonych grup społecznych lub zawodowych oraz symbole o charakterze indywidualnym.

Ostatni, piąty rozdział (s. 410 - 470) posłużył Autorce do przedstawienia dewizek jako formy biżuteryjnej.

Dopełnieniem całości jest Wstęp (s. 4–26), Zakończenie (s. 471 - 480), Słownik (s. 481 - 486), Bibliografia (s. 361–409) z podziałem na domowe strony internetowe kolekcji muzealnych źródła rękopiśmienne (23 strony), źródła drukowane oraz literaturę przedmiotu. Dodam, że Autorka korzystała wyłącznie ze źródeł drukowanych (w liczbie ogólnej 260) oraz z opracowań w liczbie 297 opracowań.

Wybór tematu wydaje się być właściwy, podobnie jak i zakres chronologiczny. Pięć wieków historii wydaje się dość długim okresem czasu, jednak Autorka słusznie uzasadnia taki wybór chronologiczny we Wstępie (s. 6). Godnym podkreślenia jest, iż we Wstępie Autorka przedłożyła motywy podjęcia badań, sformułowania tematu i postawienia kilku tzw. pytań badawczych. Podkreśliła swoje zaangażowanie praktyczne, jako kuratora wystawy i opiekuna największej na świecie kolekcji dewizek jaka jest Muzeum Regionalnym Ziemi Limanowskiej. Nakreśliła równocześnie stan dotychczasowych badań nad zagadnieniami związanymi z rolą dewizek w przemianach kulturowych, artystycznych i estetycznych kolejnych epok. Plan pracy wyczerpuje zagadnienie postawione w tytule rozprawy.

Mgr Anna Maria Kulpa w pełni wykorzystała dostępne źródła. Udało się Autorce nie tylko wyłuskać konieczne i potrzebne wiadomości. Z obowiązku recenzenta, wypada jednak nadmienić, że brak w dysertacji źródeł archiwalnych. Co prawda Autorka wspomina (s.19) o źródłach typu inwentarze, pamiętniki lub dzienniki podróży ale korzysta jedynie z tych opublikowanych drukiem. Brak badań archiwalnych rekompensuje natomiast jak anonsuje we wstępie analizą materiału ikonograficznego i zabytków przechowywanych w określonych kolekcjach muzealnych.

Po wnikliwej lekturze rozprawy pióra mgr Anny Marii Kulpy nasuwają się recenzentowi pewne uwagi, sugestie i pytania do Autorki.

Na początek uwagi techniczne. W przypisach i tekście właściwym wkradły się literówki np. w przypisie 60 s. 21 mała litera na początku tytułu, lub w przypisie 828 s. 215

brak stron zaś w przypisie 1032 s. 261 brak kropki na końcu, a na stronie 392 akapit rozpoczyna się od małej litery. Podkreślić należy, że błędów tego typu jest w pracy niezwykle mało co dobrze świadczy o przygotowaniu i korekcie tekstu.

Ciekawym pomysłem jest zamieszczenie Słownika. Sugerowałabym jednak raczej nazwać tę część aneksem. Siedem haseł nie spełnia kryteriów stawianych przed opracowaniem słownikowym. Zatem wartościowe byłoby albo opracowanie par excellence słownika; albo nazwanie tej części aneksem (z określonym tytułem). Nie zmienia to oczywiście zasadności tej części dysertacji. Brakuje natomiast indeksu np. osobowego, co przy omawianych twórcach i znanych odbiorcach ułatwiłoby korzystanie z publikacji. Nie umieszczono też w pracy wykazu skrótów. Niedociągnięcie to łatwo można wyeliminować na poziome przygotowania pracy do druku.

Odnosnie części właściwej rozprawy mam kilka uwag, które nie uważam jednak za znaczące i zasadniczo nie wpływają na bardzo pozytywną ocenę merytoryczną całości. Są to uwagi odnoszące się do warsztatu naukowego doktorantki, kwestii merytorycznych oraz zasad wypracowanych i powszechnie stosowanych.

Pierwsze dwa rozdziały mają charakter wprowadzający, co jest słusznym ujęciem. Autorka nakreśliła kolejno specyfikę i definicję dewizek ich chronologię i cechy, warsztaty, techniki itd. Może warto byłoby przemyśleć drobne przesunięcia podrozdziałów np. zagadnienia ogólne, chronologia i typy dewizek wydają się naturalną kolejnością przyczynowo skutkową zaś omówienie warsztatów kontynuację mogłoby znaleźć w omówieniu elementów formalnych i materiałów oraz technik. To oczywiście jest jedynie sugestia do przemyślenia, która mogłaby ułatwić i uatrakcyjnić odbiór czytelnikom.

W rozdziale czwartym (od s. 327) Autorka omawia funkcję symboliczną dewizek. Jest to podstawowy trzon tematyczny dysertacji. Biżuteria lub przedmioty użytkowe, często posiadały i posiadają także funkcję semantyczną. Były przekazem pewnych treści (w sposób zamierzony lub nie) społecznie rozpoznawalnych i „odczytywalnych” w zgodzie z określonym kodem kulturowym. Ta zasada dotyczy również dewizek. W podrozdziale dotyczącym symbolicznego znaczenia owych, nazbyt rozbudowany wydaje się być wstęp. Może zasadnym byłoby ograniczenie go do dwu akapitów pokazujących oczywistą zasadę wykorzystywania biżuterii do przekazu zamierzonych treści poprzez zastosowane symbole lub znaki. W części 4.2.1 dysertacji, Autorka rozpoczyna od wymienienia elementów w dewizekach takie jak zegarek, klucze i „pieczęcie”. Wydaje się, że Autorka dość dowolnie stosuje określenia pieczęć – myśląc zapewne o tłoku pieczętnym. Na przykład na s. 339 i

kolejnych Autorka opisuje tłoki pieczętnie nazywając je wielokrotnie pieczęciami. A tymczasem pieczęć to odcisk w masie pieczętniej wytworzony za pomocą tłoku pieczętnego zawieszony na przykład na dewizce. W opisie kluczy przytwierdzonych do dewizek Autorka rozróżnia ich formę ze względu na zastosowanie. To w sumie oczywiste – kształt klucza do np. szkatułki i klucza do nakręcania mechanizmu zegara muszą się różnić z przyczyn oczywistych. Opisując zdobienia na kluczach Autorka używa zwrotu „emblematy religijne” (s. 336). Nie ma zamieszczonego zdjęcia artefaktu z takim zdobieniem ale mogę poddać w wątpliwość czy na tam maleńkim przedmiocie jakim jest klucz na dewizce może się zmienić emblemat (forma symboliczna składająca się inskrypcji, subskrypcji i obrazu). Na s. 338 Autorka pisze, że „Grawerowane w kamieniu lub metalu emblematy i formy symboliczne służyły przede wszystkim do pieczętowania dokumentów”. Taką możliwość dawały tłoki pieczętnie gdy właściciel posiadał prawo do stawiania określonej pieczęci na przykład na dokumencie. Może warto byłoby prześledzić jakie znaki pieczętnie występowały na tłokach z dewizkami. Dałoby to ciekawy materiał do dalszych badań na przykład sfragistycznych a zdecydowanie mogłoby pomóc na przykład w identyfikacji posiadacza dewizki z tłokiem.

W omawianej części pracy doktorskiej, Autorka wymienia symbole pojawiające się na dewizkach klasyfikując je formalnie. Kolejno motywy abstrakcyjne (umieszczając w tej kategorii też na przykład symbole antropologiczne, które do abstrakcyjnych trudno zaliczyć), następnie florystyczne, zoomorficzne itd. Wymienione symbole są w większości przypadków właściwie sklasyfikowane i podane zostają w sposób właściwy i uzasadniony ich przekazy znaczeniowe. Właściwe odczytanie przekazu symbolicznego wiąże się jednak z analizą konkretnego symbolu w korelacji z innymi elementami symbolicznymi umieszczonymi na określonym przedmiocie (na przykład dewizce). Nie bez znaczenia jest też kontekst kulturowy, historyczny, religijny itp. Ciekawą problematyką w kontekście symboliki jest też połączenie materiału (metal, kamień itp.) z motywami pojawiającymi się na przedmiocie. Często – co omówiła Autorka właściwie, sam materiał niesie ze sobą ładunek symbolicznego przekazu. Analiza zatem przykładowych dewizek o rozbudowanym przekazy symbolicznym byłaby dobrą drogą. Omawianie bowiem symboliki np. kamieni lub motywów florystycznych w ogóle nie daje możliwości zinterpretowania i odczytania przekazu symbolicznego na konkretnych artefaktach. Brak ten uzupełnia nieco część poświęcona symbolicznie odnoszącej się do poszczególnych grup społecznych. Jednak omówienie programu przekazu symbolicznego konkretnych dewizek, sądzę wzbogaciłoby i ukonkretyzowało omówienie tego aspektu. Dla jasności trzeba dodać, że Autorka konkretne przykłady przybliżyła w

podrozdziale 4.3.2. Może warto byłby scalić te narracje. Pozwoliłoby to na uniknięcie niepotrzebnie rozbudowanych fragmentów tekstu.

Ostatni rozdział pracy dotyczy funkcji i symboliki dewizek w kontekście przemian kulturowych. Wydaje się dość bliski tematycznie rozdziałowi trzeciemu – czyli pozycji dewizek w wymiarze kulturowym. Być może zasadnym byłoby przemyślenie połączenia tych rozdziałów, przy równoczesnym wyeliminowaniu drobnych powtórzeń, które pojawiły się z powodu dość zbieżnej problematyki przedstawianej w tych fragmentach dysertacji. Zwraca też uwagę w tym rozdziale klasyfikacja biżuterii na: biżuterię będącą znakiem, symbolem oraz niedokończonym symbolem. Trudno oprzeć się wrażeniu, że może to być maleńka nadinterpretacja. Abstrahuje od tego że każdy symbol jest znakiem ale nie każdy znak jest symbolem. Ale też nie każda biżuteria (również dewizka) musi posiadać znaczenie symboliczne. Czasem jest to zwyczajnie element dekoracyjny lub użytkowy.

Na koniec kilka uwag o charakterze kosmetycznym. W przedstawionej do oceny pracy rzuca się w oczy niewielka stosunkowo ilość ilustracji. Przy podejmowaniu tak „obrazowego” tematu pracy, czytelnik może jedynie polegać na swojej wyobraźni. Być może uzupełnienie dobrego przecież tekstu o większą ich liczbę lub uzupełnienie braku poprzez zastosowanie nowatorskich praktyk publikacyjnych, z odniesieniem choćby do skatalogowanego zbioru w Muzeum w Limanowej uzupełniłoby ten błąd i podniosło jeszcze bardziej oczywiste walory pracy.

Autorka nie uniknęła drobnych błędów stylistycznych i drobne błędów literowych. Nie wpływają one na ogólną ocenę dysertacji ale warto je wyeliminować w trakcie ewentualnych prac redakcyjnych przy przygotowaniu tekstu do druku. Zwracam na nie uwagę jedynie z obowiązku recenzenta.

Powyższe uwagi odnoszące się do potknięć stylistycznych, błędów i uchybień w przypisach nie stanowią jednak istoty oceny rozprawy przedłożonej przez mgr Annę Marię Kulpę. Podkreślam, że praca została napisana poprawnym językiem, zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami stawianymi przed pracami doktorskimi. Autorka posiada własny styl pisania oraz – co wynika z analizy metodologicznej rozprawy – dobry warsztat naukowy.

Recenzowaną pracę oceniam wysoko. Autorka wykazała się pracowitością, doskonałą znajomością źródeł i ich interpretacją, zgromadziła olbrzymią literaturę przedmiotu i

właściwie ją wykorzystwała. Postawiła właściwe pytania badawcze, zastosowała adekwatne do poruszanych zagadnień metody.

Uważam, że rozprawa mgr Anny Marii Kulpy spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i stawiam wniosek o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

30 stycznia 2025

dr hab. Lucyna Rotter prof. UPJPII

recenzent

